

УДК 343.985:343.37
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i5.287>

Р. С. Тютюнник
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-6957-7647

В. В. Зарубей
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-2794-439X

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ГРОШОВИХ КОШТІВ АБО ІНШОГО МАЙНА, ЗДОБУТИХ ЗЛОЧИННИМ СПОСОБОМ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань криміналістичної характеристики протиправної діяльності щодо легалізації грошових коштів (майна), здобутих злочинним способом, та особливостям здійснення досудового розслідування. Зважаючи на те, що легалізація (відмивання) грошей або майна, здобутих злочинним способом, наразі стала глобальною загрозою економічній безпеці держави, дослідження обставин, які сприяють вчиненню вказаного кримінального явища, є надзвичайно важливим.

Актуальність цього питання не викликає сумнівів, адже тіньова злочинна діяльність набула світового розмаху. Ще в недалекому минулому такі кримінальні правопорушення вчинялися, як правило, з метою вкладених легалізованих коштів у певний вид підприємницької діяльності для отримання прибутку. Сьогодні грошові кошти або майно, здобуті злочинним способом, використовуються для фінансування тероризму, здійснення актів корупційного характеру, незаконного обігу зброї, викрадення людей тощо.

Незважаючи на те, що цій тематиці присвячена значна кількість наукових досліджень, єдиного визначення поняття «тіньова економіка» немає, саме тому автором досліджено це поняття як вид діяльності, спрямованої на порушення податкового законодавства з метою отримання високих доходів та мінімальними витратами. Також вивчено питання взаємозв'язку легалізації коштів або майна, здобутих злочинним способом, із тіньовим сектором економіки.

У роботі розглянуто поняття легалізації («відмивання») грошей (майна), проаналізовано склад цього кримінального правопорушення, адже правильне визначення його складників забезпечує правильну кваліфікацію. Автор у своїй роботі розглянув історичний розвиток такого кримінального явища, як відмивання грошей, причини, умови скоєння кримінальних правопорушень у сфері економіки та наслідки такого виду злочинної діяльності.

Також здійснено огляд міжнародного законодавства щодо розслідування легалізації коштів або майна, здобутих злочинним способом, та напрями використання світового досвіду національними слідчими органами.

Ключові слова: легалізація коштів, відмивання, кримінальні правопорушення, тіньова економіка, здобуті злочинним способом.

Tiutiunyk R. S., Zarubei V. V. SPECIFIC ASPECTS OF THE INVESTIGATION AND CRIMINAL CHARACTERISTICS OF MONEY LAUNDERING OR OTHER PROPERTY PROCEEDS OF CRIME

The article is devoted to the search of topical issues of forensic characterization of illegal activities related to the legalization of money (property) obtained by criminal means and the peculiarities of the pre-trial investigation. Given that the legalization (laundering) of money or property obtained by criminal means has now become a global threat to the economic security of the state, the study of the circumstances that contribute to the commission of this criminal phenomenon is extremely important.

The urgency of this issue is not in doubt, because the shadow criminal activity has gained worldwide scope. In the recent past, these criminal offenses were committed, as a rule, for the purpose of investing legalized funds in a certain type of business activity for profit. Today, criminally obtained money or property is used to finance terrorism, acts of corruption, arms trafficking, kidnapping, and so on.

Despite the fact that this topic is devoted to a significant amount of research, a single definition of “shadow economy”, which is why the author explored this concept as an activity aimed at violating tax laws in order to obtain high incomes and minimal costs. The relationship between the legalization of money or property obtained by criminal means and the shadow sector of the economy has also been studied.

The concept of legalization or “laundering” of money (property) is considered in the work, the composition of this criminal offense is analyzed, due to the fact that the correct definition of its components provides the correct qualification. The author considers the historical development of such a criminal phenomenon as money laundering, the causes, conditions of committing criminal offenses in the economy and the consequences of this type of criminal activity.

There is also a review of international law investigating the legalization of money or property obtained by criminal means and the use of international experience by national investigators.

Key words: legalization of money, money laundering, money laundering, criminal offenses, shadow economy, obtained by criminal means.

Вступ. Легалізація грошових коштів або іншого майна, здобутих злочинним способом, є одним з основних злочинів, які вчинені у сфері економіки та які породили корупцію, користування як засіб накопичення первинного капіталу. Процес роздержавлення і приватизації недостатнього правового регулювання в період переходу до ринкової економіки створив умови для незаконного накопичення капіталу в руках фізичних або юридичних осіб – так званого «тіньового» капіталу, звернення до якого почали називати тіньовою економікою.

Постановка завдання. Дослідження цього питання потребує аналізу розуміння сутності тіньового капіталу та прибутків, здобутих злочинним способом; визначення особливостей розслідування цієї категорії кримінального правопорушення та його криміналістичної характеристики; з'ясування генези цього кримінального явища та шляху його розвитку й перетворення в умовах цифровізації суспільства.

Результати дослідження. «Тіньовий» капітал – це грошові кошти або майно, здобуті злочинним способом і приховані від оподаткування. У недалекому минулому їх називали «вкрадені гроші, здобуті в результаті крадіжок, шахрайства, пограбувань, фальшивомонетництва або іншого виду злочинної діяльності». Ці гроші або майно виключені із законного державного товарообігу, адже такі кошти легально не можна покласти в банк, придбати на них нерухомість, пустити в обіг для отримання прибутку, щоб не «засвітити» їх як без офіційного джерела надходження. Саме тому переміщення коштів, які не оподатковувалися, відбувається потайки, манівцем законної економічної діяльності.

Колосальні кошти, отримані від торгівлі зброєю, незаконного грального та наркобізнесу, контрабанди, розкрадань, злочинці намагаються легалізувати (відмити) з метою надання їм історії законного походження та пустити в обіг. Таким чином, «тіньовий капітал» – це підпільні кошти державних підприємств, організацій будь-якої форми власності, а також фізичних осіб, здобутих незаконно (за допомогою розкрадання, присвоєння, шахрайства, крадіжки, грабунку, ігрового та наркобізнесу тощо).

Ще в 1994 році на конференції країн – членів Ради Європи з проблеми відмивання грошей у країнах із перехідною економікою виокремили основні негативні наслідки відмивання грошових коштів або майна:

- створення відчуття безкарності, що робить привабливим такий вид злочинної діяльності, а високий рівень злочинності, насамперед організованої, підриває підвалини суспільства та загрожує правовим нормам;

- злочинні організації отримують можливість фінансувати свою подальшу діяльність;

- неконтрольоване використання злочинними організаціями окремих фінансових установ завдає шкоди всій фінансовій системі держави;

- зосередження економічної та фінансової влади в руках злочинних організацій може підірвати національну економіку країни та демократичні засади влади та управління [1, с. 134].

У найзагальнішому вигляді «відмивання брудних грошей» можна визначити як «перетворення незаконно отриманих грошових коштів в інші активи, приховування справжнього джерела або власності, від яких незаконно отримані гроші, і створення видимості законного джерела та власності».

Легалізація за своєю суттю – злочинна діяльність із виведення коштів «брудних» грошей зі сфери «тіньового» капіталу та запровадження у сферу законного використання, тобто надання грошовим коштам або майну статусу законної власності певної юридичної чи фізичної особи [7, с. 111].

Отже, набуте незаконним способом стає законною власністю. Процес легалізації ще у 20-х роках минулого століття з легкої руки «хрещеного батька» мафії Чикаго Аль Капоне отримав назву «відмивання» [1, с. 138].

Можна виділити такі дві форми легалізації, як проста та складна. Проста форма за своєю структурою є лише стадією складної легалізації, що є багатоходновою шахрайською фінансовою схемою, в якій беруть участь легальні комерційні фінансово-банківські установи.

Відсутність легальних джерел доходу у фізичних осіб або явна невідповідність операціям із великими грошовими сумами, придбання нерухомості, вчинення інших угод на суми, що значно перевищують доходи юридичної чи фізичної особи, є явними ознаками легалізації.

Предметом цього злочину є кошти чи майно. Під коштами розуміють не тільки гроші та валюту, а й банківські та дорожні чеки, грошові перекази, інвестиційні цінні папери, облигації, сертифікати, товаророзпорядчі документи, наявність яких є достатніми для набуття прав, договору купівлі-продажу, позики, документи кредитування. Майно – це нерухомість, а також транспортні засоби, коштовності, благородні та рідкісні метали.

За способом здійснення легалізація як діяльність спрямована на виведення коштів, здобутих незаконно з «тіньової» економіки, та надання їм законного статусу. Вона здійснюється за допомогою: фінансових операцій; угод купівлі-продажу, позики, кредитування, підприємницької діяльності, підставної економічної діяльності (відкриття фіктивних фірм, підприємств).

Способи легалізації безпосередньо пов'язані зі скоєнням інших кримінальних правопорушень, як-от корупційні злочини, зловживання службо-

вим становищем, захоплення заручників, фінансове шахрайство, тероризм, а саме:

- участь посадових осіб державних установ у комерційній діяльності для отримання особистого чи корпоративного прибутку;

- «перекачування» державних коштів у комерційній структурі та «переведення в готівку» грошей;

- надання пільг для своєї корпоративної групи (політичної, релігійної, національної) із використанням державних ресурсів;

- вплив на засоби масової інформації для отримання особистого або корпоративного прибутку;

- використання державними службовцями підставних фірм, найчастіше оформлених на родичів, у комерційних структурах;

- використання службового становища для маніпулювання інформацією (спотворення, затягування термінів видачі тощо) з метою отримання особистої вигоди;

- бюрократичний «рекет», що виражається у вимаганні матеріальних засобів для їх «перекидання» в інші комерційні структури, політичні партії, благодійні фонди з особистою вигодою;

- лобізм під час ухвалення нормативних актів на користь певних груп;

- подання державних фінансових ресурсів до виборчих фондів окремих претендентів.

Окремо можна додати ще такі способи:

- створення благодійних фондів особами, які мають на меті приховати джерело своїх доходів та анонімну «пожертву» цих грошей у свої ж фонди;

- неконтрольоване введення в комерційний обіг коштів за допомогою утворення легальних господарських структур на території України;

- участь у приватизації;

- створення видимості високої рентабельності підприємства для прикриття здійснюваних операцій;

- придбання цінних паперів через підроблені рахунки;

- використання банківських механізмів, ускладнених схем фінансових відносин та рух грошових коштів;

- інвестиційна діяльність;

- переведення в готівку з використанням офшорних фірм та ін.

Нерідко найскладнішим у розслідуванні легалізації стає встановлення особи злочинця. Як правило, ці особи так чи інакше беруть участь у політичній, економічній та громадській діяльності країни та займають певний соціальний рівень, як-от депутати, працівники міністерств та інших державних установ, директори, економісти, бухгалтери підприємств з державною або колективною формою власності, керівники підприємницьких структур, працівники митниці, банків, податкової служби тощо.

Науковці виділяють два різновиди таких суб'єктів кримінального правопорушення: 1) суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, зокрема та, яка вчинили первинний злочин; 2) суб'єктом може бути тільки особа, яка не вчиняла первинний злочин. Відповідно до п. 2 ст. 6 Страсбурзької конвенції 1990 р. відповідальність за легалізацію доходів не поширюється на осіб, які вчинили основне кримінальне правопорушення. Особа, яка вчинила первинний злочин, а потім легалізувала кошти, отримані в результаті вчинення цього злочину, підлягає кримінальній відповідальності за правилами реальної сукупності [3].

Сьогодні злочинна діяльність щодо легалізації прибутків, здобутих злочинним способом, набула міжнародного характеру, що пов'язано не лише з тим, що злочинці прагнуть заволодіти все більш масштабними ринками, а й із тим, що ризик бути викритим зменшується через відсутність налагодженого алгоритму взаємодії між правоохоронними органами багатьох країн та через відсутність спільної правової бази. Тому національні кордони є елементом, що сприяє, а не перешкоджає безкарному відмиванню грошей. Для легалізації кримінальної прибутку злочинці обирають країну, де дотримання банківської таємниці є найсуворішим, а нагляд правоохоронними органами за банківською діяльністю найменш ефективним або взагалі відсутнім. Як правило, уряди зазначених країн, зацікавлені в міжнародному співробітництві та інвестиціях, не виявляють уваги до походження капіталу, що входить у фінансову систему. Таким чином, «відмиті» кошти вливаються в міжнародні фінансові ринки, «брудна» готівка нерідко поєднується з легальними доходами, отриманими в результаті звичайної ділової активності, і декларується як «чисті» гроші. У таких випадках злочинці часто керують підприємствами, які торгують або надають послуги за готівку (наприклад, ресторани або непродовольчі магазини, торгові центри). Прибуток, отриманий від таких підприємств, поєднується з «брудними» грошима, кладеться на банківські рахунки без будь-яких підозр [1, с. 258].

Міжнародний інтерес до проблеми відмивання грошей спочатку виник через торгівлю наркотичними та психотропними речовинами, оскільки рух грошей через кордон є характерною рисою операцій, пов'язаних із відмиванням грошей, отриманих від наркобізнесу.

У Конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності, прийнятої в Страсбурзі 8 листопада 1990 р., зазначається, що позбавлення злочинця доходів, здобутих злочинним способом, є одним з ефективних та сучасних методів боротьби проти небезпечних форм злочинності [3].

Необхідність координації дій національних правоохоронних органів на міжнародному рівні зумовила створення відповідно до рішення саміту «великої сімки» в Парижі в 1989 році спеціальної міжнародної комісії з боротьби з відмиванням грошей (FATF). Метою створення цієї міжурядової групи є розробка та реалізація політики, спрямованої на боротьбу з відмиванням грошей. Розроблені для цього рекомендації пропонуються лише як базові універсальні принципи організації боротьби з відмиванням грошей, які кожна країна має впроваджувати відповідно до конкретної ситуації та особливостей національної конституційної системи [7, с. 65].

Вони складаються з рекомендацій щодо вдосконалення національної законодавчої системи, заходів у фінансовій сфері, а саме ролі кредитно-фінансових установ у боротьбі з відмиванням грошей, та заходів щодо активізації міжнародного співробітництва у сфері протидії відмиванню капіталів. Отже, кожна країна повинна поширити дію злочину щодо відмивання грошей, отриманих від торгівлі наркотиками, на злочини, пов'язані із серйозними правопорушеннями; кожна країна сама визначає, які тяжкі злочини мають бути встановлені як обґрунтування злочину щодо відмивання грошей; кримінальну відповідальність мають нести як службовці, так і самі корпорації; закони фінансових інституцій про таємницю мають розроблятися так, щоб не перешкоджати діям проти відмивання грошей; фінансові установи повинні звертати особливу увагу на всі заплутані операції на великі суми та всі незвичайні схеми операцій, які не мають очевидної економічної мети чи очевидного законного характеру; коли фінансові установи підозрюють про злочинний характер походження коштів, вони зобов'язані своєчасно повідомити про свої підозри компетентним органам.

Зважаючи на те, що проблема відмивання грошей стосується не лише країн Європейського Союзу, а й Сполучених Штатів Америки, остання своїм резолютивним документом визначили 15 держав, які не вживають адекватних заходів для боротьби з відмиванням грошових коштів і не співпрацюють у цій сфері зі світовою спільнотою, виокремивши низку серйозних недоліків:

1. Відсутня відповідна міжнародним нормам законодавча база боротьби з легалізацією злочинних доходів.

2. Статті Кримінального Кодексу щодо відмивання грошей не мають практичного застосування та є малоефективними.

3. Відсутня система ідентифікації клієнтів під час проведення великої кількості фінансових операцій.

4. Фінансові інститути не зобов'язані інформувати правоохоронні органи про підозрілі угоди.

5. Немає ефективної системи контролю над діяльністю фінансових інститутів.

6. Не існує ефективної системи надання інформації правоохоронним органам інших країн у межах двосторонніх міжнародних угод для доказу фактів відмивання грошей [5, с. 533].

З огляду на це, всім банківським установам США наполегливо рекомендується посилити контроль за комерційними та інвестиційними операціями, що стосуються кредитно-фінансових установ неблагонадійних країн, що здійснюються за нестандартними, неідентифікованими та незрозумілими схемами, а також за операціями, що здійснюються з цих держав через треті країни, якщо їх виконання за зовнішніми ознаками не зумовлене комерційною необхідністю.

Із метою захисту міжнародної фінансової системи від можливих ризиків, пов'язаних із проведенням операцій із країнами, які не здійснюють належної співпраці у сфері боротьби з відмиванням капіталу, організації FATF та FinCEN (Financial Crimes Enforcement Network) рекомендують країнам – членам комісії до вживання щодо вищевказаних країн заходи такого характеру:

– відкриття рахунку у фінансовій установі можливе лише за умови надання цій установі заявником справжньої інформації про власника рахунку;

– із боку фінансових установ особлива увага має приділятися будь-яким операціям, пов'язаним із країнами, які не бажають співпрацювати у сфері боротьби з відмиванням грошей. Зокрема, фінансовим установам рекомендується регулярно надавати правоохоронним органам відомості про операції, що перевищують певну суму та здійснені за участю фізичних чи юридичних осіб вищевказаних країн.

– за певних обставин не мають унеможливитися обмеження проведення операцій із відповідними країнами або навіть їх повного припинення [5, с. 535].

Ці заходи не є обов'язковими до застосування та прийняття рішення щодо їх використання залишається на розсуд конкретної фінансової установи.

Включення будь-якої держави до країн, які не вживають адекватних заходів щодо боротьби з відмиванням грошей і не співпрацюють у цій сфері з правоохоронними органами інших країн, позначиться на інвестиційній привабливості держави. Фактичне визнання міжнародною комісією боротьби з відмиванням грошей країни «корумпованою» означає те, що розвинені країни вважають украй ризикованим розвивати там свій бізнес.

Крім цього, така ситуація негативно впливає на роботу фінансових установ і компаній, які розташовані на території розвинених країн і яким доводиться постійно доводити те, що вони не сто-

суються злочинної спільноти і не займаються відмиванням грошей.

Відповідно до міжнародного законодавства щодо основних складів кримінальних правопорушень стосовно відмивання грошей, отриманих від незаконного обігу наркотиків, караються:

1) особи, які (навмисне) конвертують або переводять кошти або власність, отримані (безпосередньо чи опосередковано) від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів із метою приховування чи приховування незаконного джерела цієї власності чи коштів, надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у скоєнні одного з правопорушень, щоб вона могла ухилитися від юридичної відповідальності за свої діяння;

2) особи, які (навмисне) сприяють прихованню або приховуванню характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення або справжніх прав щодо коштів, власності або пов'язаних із ними прав, отриманих (безпосередньо чи опосередковано) від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів [6].

Крім того, у Типовому Законі йдеться про відповідальність за замах на ці правопорушення, причетність чи змову з метою скоєння правопорушень, а також пособництво [4].

Висновки. Ураховуючи викладене, зрозуміло, що для доведення вчинення такого виду кримінального правопорушення, як легалізація грошових коштів або майна, здобутих злочинним способом, недостатньо лише встановлення незаконного походження грошей, на які накладено арешт. Важливішим є наявність сукупнос-

ті належних, достовірних та достатніх доказів у кримінальному провадженні щодо легалізації «брудних» грошей. Зрозуміло, що наявність лише підозри щодо незаконного походження грошових коштів або майна не є доказом вини.

Література

1. Глущенко О.О., Семенов І.Б. Г55 Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. Київ: УБС НБУ, 2014. 386 с.

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

3. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Страсбург 8 листопада 1990 року. Ратифікована Законом України N 738/97-ВР від 17.12.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Ратифікована Постановою Верховною Радою України N 1000-XII від 25.04.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text

5. Ортинський В.Л. Характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: криміналістичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 850. С. 533–540.

6. Типовий закон про відмивання грошей, отриманих від наркотиків від 01.01.1995, № 994-141. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_141#Text

7. Халін О.В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.